

- Романські, германські та східні мови.

УДК 81'22'42:811.111

Присяннікова Я.М.,

викладач кафедри англійської та турецької мов

Херсонського державного університету

ІНДЕКСАЛЬНІСТЬ VS ДЕЙКТИЧНІТЬ ХУДОЖНЬОГО ПОРІВНЯННЯ ЯК ЛІНГВОСЕМІОТИЧНОГО КОНСТРУКТУ

Анотація. Стаття присвячена вивченню природи феномену індексальності як одного з засобів маніфестації знакової природи художнього порівняння. Встановлено кореляцію понять індексальність і дейктичність. Розглянуто різні підходи до класифікації індексальних знаків, досліджено особливості вербальної репрезентації індексальності в поетичному тексті.

Ключові слова: дейксис, індекс, художнє порівняння, знак

Поетичний текст характеризується “ущільненістю” смислу, інформативною насиченістю в межах обмеженої кількості знаків. Поетична тканина твору – це простір, який породжує багатозначність словесних знаків, що натомість створює глибоку смислову перспективу [6, с. 23]. Поглиблення смислу можливе лише за умови ускладнення коду, в іншому випадку спрощення коду провокує нарощення об’єму текстового фрагменту [там само]. З метою адекватного декодування текстового повідомлення адресант залишає для адресата підказки, вказівки, *індексальні* знаки, що вказують на напрямок руху його думки, що надає можливість отримувачу цього повідомлення пройти “стежками” автора, зрозуміти зміст поетичного повідомлення.

Індексальність є універсальною ознакою мови людини [20, с. 1], і поетичного мовлення зокрема. За тріадою знаків “ікона – індекс – символ”, індексальні знаки не є довільними за своєю сутністю, вони пов’язані зі своїми об’єктами дійсним зв’язком [15, с. 37]. Явище індексальності ґрунтується на принципі суміжності [19, с. 5], відсутності будь-якої подібності між об’єктом і

словесним знаком, яким він вербалізується [15, с. 42]. Індекс відрізняється від ікони й символу вказівною функцією, фокусуючи увагу адресата і сприяючи встановленню зв'язку між свідомістю інтерпретатора та навколишнім світом [9, с. 207; 10, с. 83]. Індекс наповнює пропозитивне висловлювання, яким є художнє порівняння, змістом, уможлиблює й певним чином упорядковує його співвідношення з оточуючим світом [19, с. 2]. Іншими словами, за умови відсутності індексальних знаків у мовленні можливо було б лише висловлювати своє бачення світу шляхом репрезентації узагальнених, невизначених предметів або явищ без конкретної прив'язки до актуального стану речей та актуальних умов комунікації.

У мовознавчій традиції для ідентифікації лінгвістичного феномену індексальності існує кілька аналогових термінів, а саме “егоцентричні” одиниці (Б. Рассел), “рефлексивний символ” (Г. Рейхенбах), “індексикал” (Дж. Бар-Хіллел), “шифтери” (О. Есперсен, Р. О. Якобсон), “дейксис” (К. Бругман), “актуалізатори” (Ш. Баллі). Коріння проблеми становить синонімічне вживання термінів “дейксис” та “індекс”.

Мета статті полягає у розмежуванні понять індексальність та дейктичність і встановленні індексальної природи художнього порівняння як лінгвосеміотичного конструкту.

Дж. Лайонзом висувається припущення, що в основі диференціації зазначених лінгвістичних термінів лежить етимологічний принцип і лінгвістична традиція їх вживання, і не існує чіткої теоретично вмотивованої диференціації цих понять [8, с. 319]. Поняття “дейксису” походить від грецького “*deixis*” зі значенням “посилання, вказування” [21]. Історія вживання цього терміну сягає своїм корінням античних часів. Щодо терміну “індекс” (латиною “*index*” – “вказівний палець, покажчик, знак” [21]), то він бере свій початок з царини семіотики (концепція Ч.С. Пірса). Ми погоджуємося з Дж. Лайонзом лише у першій частині його твердження про мову походження лінгвістичних термінів та традицію їх вживання на позначення словесних знаків, які виконують у вербальній комунікації вказівну функцію, але

відкидаємо припущення про те, що відсутнє будь-яке обґрунтоване і вмотивоване розмежування цих лінгвістичних понять і явищ відповідно.

Слідом за Є. Бар-Хіллелом, ми визначаємо індекс як таку словесну одиницю, референцію якої неможливо встановити без урахування контексту вживання [13, с. 363]. Виходячи з дефініції поняття “індекс”, ми визначаємо “індексальне художнє порівняння” як художнє порівняння, в структурі якого безпосередньо функціонує словесний знак, який виконує індексальну функцію. Умовою успішного й адекватного декодування індексального художнього порівняння слугує вивчення симбіозу лінгвального та екстралінгвального контекстів його вживання.

Індексальну функцію здатні виконувати не лише дейктичні одиниці [9, с. 209], а й такі лексичні знаки, для яких індексальна природа не є іманентною ознакою [5, с. 84; 20, с. 2]. Згідно з теорією Д. Каплана, слід розрізняти два типи знаків в межах індексального поля – *істинні індекси* (pure indexicals) та *власне вказівні знаки* (true demonstratives) [17, с. 490]. До першого класу словесних індексальних знаків слід відносити мовні одиниці з часовою і просторою семантикою. До власне вказівних знаків належать особові та вказівні займенники [там само]. Індексальні потенції таких словесних знаків реалізується за умови посилання на екстралінгвальний контекст і тому отримали назву контекстозалежних (context sensitive), адже за умови зміни контексту ці одиниці змінюють своє семантичне навантаження [14].

Зважаючи на те, що здатність виконувати вказівну функцію притаманна не лише індексальним знакам, а й словесним знакам з повним лексичним значенням, яке не є контекстозалежним, стверджуємо, що індексальність виступає компонентом семантичного значення вербальних знаків. Відтак, семантичне значення індексального знаку видається можливим умовно розділити на дві складові. Перша складова семантичного значення є константною і обумовленою мовною конвенцією у той час, як другий компонент значення варіюється від контексту до контексту [14; 18, с. 49], оскільки диференційна риса індексального знаку полягає у його нематеріальній

референції [3, с. 288], здатності лише вказувати на те, ще він позначає в конкретній ситуації його вживання, тобто відсутність денотата.

Індексальний знак демонструє існування або присутність тих предметів, об'єктів, явищ в ситуації спілкування, які він представляє [8, с. 30]. В його природі не закладено відповідності/невідповідності критерію істинності, він є лише інструментом “перетворення мови в мовлення” [3, с. 288], звідси значення індексальних художніх порівнянь модифікується в залежності від комунікативної ситуації [16, с. 123], від індивідуального акту знакового обміну інформацією. Під ситуацією слід розуміти, не лише фактори, які сприймаються безпосередньо під час породження мовлення, а й “всі відомі співрозмовникам обставини, які можуть слугувати мотивом для їх спілкування” [2, с. 52]. За межами “одномоментного мовленнєвого акту” (Е. Бенвеніст) значення індексальних знаків не є чітко визначеним, воно є розмитим. За умови актуалізації індексів у структурі індексального художнього порівняння вони набувають конкретного значення, але зі зміною одного з його компонентів не можна бути впевненими, в незмінності значень всього індексального комплексу (чит. індексального художнього порівняння).

Виходячи з усього вище зазначеного вважаємо, що поняття дейксис є гіпонімом по відношенню до поняття індексу, позаяк включає в себе обмежене і чітко визначене коло мовленнєвих одиниць, які виконують вказівну функцію. До функціональних особливостей індексальних художніх порівнянь у поетичних текстах можна віднести їх ситуативність, егоцентризм, суб'єктивність та миттєвість й ефемерність актуального значення. Ситуативність або комунікативно-прагматичну детермінованість значення вбачаємо, слідом за С.Д. Кацнельсон, у прямій залежності смислового навантаження реалізованих мовленнєвих одиниць від акту висловлювання [цит. за 11, с. 172].

Декодування смислового наповнення мовленнєвої ситуацій представленої у поетичному тексті відбувається з позиції того, хто говорить/суб'єкта мовлення. Фігура мовця організовує семантичний простір фрагменту або

поетичного тексту в цілому, а також систему мовленнєвих знаків з індексальним значенням в структурі художнього порівняння, які в ньому актуалізуються [1, с. 274]. За умови фокусування уваги на відправникові повідомлення, знаходить своє пояснення ще одна сутнісна ознака індексальних порівнянь – їх егоцентричність. Той, хто говорить сприймається, як орієнтир відповідно, до якого визначається точка відліку у часі і просторі [6, с. 18]. Ми погоджуємося з твердженням Ю.Д. Апресяна, який зазначає, що суттєвою ознакою вторинних комунікативних ситуацій, є часово-просторовий зсув, в результаті чого місце того, хто говорить не співпадає з часовою або просторовою точкою відліку [1, с. 276].

Похідною від егоцентричності, на нашу думку, є суб'єктивність індексальних порівняльних конструкцій. Послугуючись дефініцією терміну “суб'єктивність” як залежності суджень, уявлень людини про оточуючий світ від її почуттів, бажань і переконань [12, с. 182], ми вбачаємо суб'єктивність індексальних знаків в індивідуальному підході адресанта до вибору тих словесних знаків з-поміж всього асортименту знаків, запропонованих системою мови, які відповідають змісту та меті його повідомлення.

Миттєвість та ефемерність актуального значення полягає у його референтивній співвіднесеності з семіотичним актом мовлення [18, с. 49]. Так, семантичне навантаження індексальних художніх порівнянь змінюється при переході від одного лінгвального та екстралінгвального контекстів до інших.

До групи індексальних знаків відносять особові, вказівні займенники [9, с. 83; 5, с. 84], вказівні прислівники [8, с. 319], прикметники з часовими і просторовими значеннями [5, с. 84], часові форми дієслова [8, с. 319], прийменники [6, с. 83]. Отже, слід зауважити, що носієм індексальної функції може бути будь-яка мовна одиниця. Відповідно до основних складових мовленнєвої комунікації (учасники мовленнєвого акту, часова характеристика мовленнєвої ситуації, просторове місце розташування комунікантів відносно один одного та оточуючого середовища) виокремлюють різні типи індексальних знаків.

Згідно з концепцією Ч. Філлмора, слід розмежовувати чотири типи індексальних знаків: часові, просторові, дискурсивні і соціальні. Дискурсивні індекси вказують на певні фрагменти дискурсу, наприклад, *hence, therefore, and so*. Соціальні індексальні знаки, крізь призму ввічливих звертань, вказують на особливості соціальної ситуації, в епіцентрі якої відбувається комунікація, фокусують увагу на суспільних відносинах між комунікантами, їх соціальний статус. До прикладів соціальних індексів можна віднести *Your majesty, Your honour* [цит. за 5, с. 85].

Концентруючись на факторах адресанта та адресата, К. Бругман диференціював знаки-показники, які вказують на сферу мовця/адресанта (*Ich deixis*), сферу слухача/читача/адресата (*Du deixis*), сферу “некомунікативної” особи, яка не бере участь в акті комунікації (*Jener deixis*), сферу предметів, які знаходяться в полі зору адресанта (*Der deixis*) [цит. за 4, с. 76].

А.А. Уфимцева виділяє особові, часові та просторові індекси [11, с. 173]. До особистих індексів відносять особові займенники *I* та *you*, тим самим репрезентуючи опозицію “той, хто говорить” (відправляє повідомлення, кодує інформацію) і “той, хто слухає” (отримує повідомлення, декодує повідомлення). Третім компонентом особистих індексів є категорія “некомунікативної особи” *he, she, it*. В результаті отримуємо чотири бінарних опозиції адресант (*I*):адресат (*you*), комунікативна (*I, you*):некомунікативна особа (*he, she, it*), чоловік (*he*):жінка (*she*), особа (*he, she*):неособа (*it*).

Вказівні займенники в межах художнього порівняння, які виконують індексальну функцію, мають семантику вказівного жесту. Цей словесний вказівний жест указує на предмет, який знаходиться у полі сприйняття комунікантів [6, с. 24]. Індексальна функція полягає у фіксації “точки сприйняття” та створенні образу сприйняття світу [там само, с. 26].

Точкою відліку є “суб’єкт мовлення або суб’єкт сприйняття” [7, с. 94]. Відповідно до точки відліку, на думку О.В. Кравченко, слід розрізнити егоцентричні та неегоцентричні індексальні одиниці. До першої групи відносяться індексальні знаки, які вказують на адресанта як суб’єкта

сприйняття. До другої частини належать словесні знаки, які вказують на локалізацію предметів, явищ, подій відповідно до центру координації, у ролі якого виступає суб'єкт сприйняття [там само].

До категорії просторових індексів входять знаки *here:there, near:far, this:that*. Просторові індексальні знаки вказують на ступінь віддаленості предметів від мовленнєвого простору з точки зору адресанта. Індексальні одиниці “тепер (now)”：“тоді (then)” є ядерними елементами категорії часу, вони разом зі своїми похідними демонструють часові рамки комунікативної ситуації, вказують на попередні або наступні моменти відносно мовленнєвої ситуації, не об'єктивують жодного конкретного значення безвідносно до комунікативного акту.

Отже, художні порівняння з індексальними мовними знаками у їх складі відрізняються від інших знаків своїм значенням здатністю виражати специфічні референційні відношення та характером спрямування фокусу уваги адресата поетичного повідомлення на певний об'єкт. По-перше, зв'язок з об'єктами, на які вказують індексальні знаки, носить суміжний характер. По-друге, знаки-індекси вказують на індивідуальні об'єкти, окремі предмети або їх сукупності. По-третє, атракція уваги до об'єктів, які екстеріоризуються індексами у синтагматичній послідовності художнього порівняння, відбувається безвідносно до бажання читача.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира [Электронный ресурс] / Юрий Дереникович Апресян. – С. 272–298. – Режим доступа: [lpcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_12APRES.pdf](http://pcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_12APRES.pdf).
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
4. Бюллер К. Теория языка / Карл Бюллер. – М. : Прогресс, 1995. – 504 с.

5. Даркевич О. В. Проблеми теорії дейксису / О. В. Даркевич // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 4. – С. 83–87.
6. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 208 с.
7. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейкитичность. Индексальность / Александр Владимирович Кравченко. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – 210 с.
8. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
9. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Чарльз Сандерс Пирс ; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
10. Пирс Ч. Начала прагматизма / Чарльз Пирс ; [пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 352 с.
11. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : Едиториал УРСС, 2011. – 208 с.
12. Философский энциклопедический словарь / [под ред. А. А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
13. Bar-Hillel Y. Indexical expressions / Y. Bar-Hillel // Mind. – 1954. – Vol. 63. – № 251. – P. 359–379.
14. Braun D. Indexicals [Electronic resource] / D. Braun // The Stanford Encyclopedia of Philosophy ; [Edward N. Zalta (ed.)]. – The resource is available: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/indexicals/>>.
15. Chandler D. Semiotics. The basics / D. Chandler. – N.Y. : Taylor&Francis, 2007. – 307 p.
16. Jespersen O. Language: its nature, development and origin / Otto Jespersen // Language: its nature, development and origin. – L. : George Allen and Unwin Ltd., 1927. – 450 p.
17. Kaplan D. Demonstratives [Electronic resource] / D. Kaplan. – The resource is available: <http://philpapers.org/archive/KAPD.pdf>

18. Kim H. Two notions of indexicality / H. Kim // *Semiotica* 180. – 2010. – Vol. 1/4. – P. 47–67.
19. Lefebvre M. The Art of Pointing. On Peirce, Indexicality, and Photographic Images [Electronic resource] / M. Lefebvre. – P. 1–15. – The resource is available: https://www.academia.edu/192769/The_Art_of_Pointing._On_Peirce_Indexicality_and_Photographic_Images
20. Ramchand G. Indexicals and Indexicality in Grammar [Electronic resource] / Gillian Ramchand. – The resource is available: <https://castl.uit.no/index.php/seminars?id>
21. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – The resource is available: <http://www.etymonline.com>

Присянникова Я.М. Индексальность vs дейктичность художественного сравнения как лингвосемиотического конструкта

Аннотация. Статья посвящена изучению природы феномена индексальности как одного из способов манифестации знаковой природы художественного сравнения. Установлена корреляция понятий индексальность и дейктичность. Рассмотрены различные подходы к классификации индексальных знаков, особенности вербальной репрезентации индексальности в поэтическом тексте.

Ключевые слова: дейксис, индекс, художественное сравнение, знак

Prosiannikova Ia. M. Indexical vs deictic features of simile as a linguistic and semiotic construal

Summary. The article focuses on the phenomenon of indexicality as one of the main features of simile as a verbal sign. Correlation between “index” and “deixis” is determined. Different approaches to the classification of indexes are analyzed. Peculiarities of verbal representation of indexical signs in poetic texts are studied.

Key words: deixis, index, simile, sign